

## НАШИ НАЗИВИ У ТУРСКИМ РУДАРСКИМ ЗАКОНИМА ИЗ XV И XVI ВЕКА

У турским законима који су важили за поједине наше крајеве налази се изванредан број наших речи које су употребљене као стручни називи. Највише их има у рударским законима, а посебно у оним које је издао султан Сулејман у првој половини XVI века. Ти су закони рађени по узору на рударске законе и рударске правне обичаје који су важили у Србији и Босни пре турског освајања ових крајева. Турска преузима углавном затечено стање у нашим рудницима, усваја затечену технику и организацију пословања и потврђује повластице и правне установе које су рудари још раније ту имали.

Турски законодавац преузима донекле и затечену терминологију. Заиста, за стручне појмове усваја некад наше називе, а некад немачке у искривљеном облику, онако како су се они одомаћили у тадањим рудницима Србије и Босне. Највише наших стручних и правних назива има у Старом саском закону који је султан Сулејман издао у почетку своје владавине између 1520—1525. године (1). Ни читање ни значење тих назива није увек лако правилно обавити ни утврдити. На том послу су се спотикали и страни и наши научници који су проучавали ове текстове. Посебну тешкоћу су задавали они називи који се нису одржали ни у нашем народном језику, ни у нашој данашњој рударској терминологији, као и они који су током времена изменили своје значење. Постоји, додуше један стари турски рукопис у коме су објашњени многи стручни немачки и наши називи који су се одржали у Србији и Босни у рударској техници и праву до половине XVIII века (2). Међутим, објашњења која су дата нису понекад ни довољно јасна ни поуздана.

Са научне тачке гледишта корисно је чинити напоре да се ти наши називи што тачније утврде и објасне. То ће свакако са своје стране допринети да се правилно схвате законски прописи и објасне установе на које си ти наши називи односе. Овај задатак није лак. Треба прво правилно прочитати наше речи из турског текста. После тога ваља утврдити какво

(1) Један препис овог закона из XVI века чува се у Оријенталном институту у Сарајеву. Објавио га је Фехим Спахо, Турски рударски законик, Гласник Земаљског музеја, Сарајево, 1913, 133—194. Ове је законе такође објавио R. Anhegger, Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, Istanbul, I, 1943; II, 1944; III, 1945.

(2) Вл. Скарић, Стари турски рукопис о рударским пословима и терминологији, Споменик СКА, LXXIX, Београд, 1936, 1—24. R. Anhegger, н.д., II, 274—289.

сү значење оне имале у време кодификације турског рударског законодавства, па онда да ли сү се до данас одржале у нашем народном језику и терминологији и у каквом значењу.

У овом напису биће обрађени азбучним редом они наши стручни називи који имају значај за историју рударскога права. О њима ће се пружити потребна објашњења и назначити текст где сү они наведени и употребљени. Дакле, ту неће бити обухваћени они наши називи који се односе на рударску технику, на називе руда и називе мера. Од азбучног реда одступиће се једино у случају кад се ради о речима које имају исти корен, као баштина, убаштина, преубаштина, и у случају кад речи различитог корена чине јединствену целину по својој садржини. Тако уз реч баштина биће наведене речи „осмица“ и „осмилица“. Током излагања биће подвучена свака наша реч коју турски рударски закони или други споменици наводе. То је потребно учинити да би се читалац могао лакше снаћи и уочити те наше речи.

*Баштина* <sup>(3)</sup> је одређена површина царског, султанског земљишта (хас) на коме сү поједини рудари или дружине рудара путем концесије „*убаштина*“ стицали право да копају руду. <sup>(4)</sup> Та врста баштине називала се нашим речима „*осмица*“ и „*осмилица*“ <sup>(5)</sup> чија је површина износила по правилу осам *колача* <sup>(6)</sup> на сваку страну од места где се отвара рударско окно „*рупа*“. Дужина *колача* или сежња износила је око два метра, значи да је површина баштине, осмице износила око 1.000 м<sup>2</sup>.

Наше речи *баштина* и *убаштина* наведене сү у члану 96, 97, 103, 104, 115, 121, 130, 131. Старог саског закона султана Сулејмана. На таквој баштини рудари сү стицали право коришћења, наследни ужитак. Ту је гола својина (рекаба) припадала султану, а ужитак (тесаруф) онима који сү је добили на *убаштину*. Они сү могли том врстом баштине за живота располагати (продати, поклонити), а могли сү је и у наслеђе пренети (члан 32, 107, 108. Старог саског закона). Преношење баштине турски законодавац означава такође нашим називом „*преубаштина*“, члан 97, 119, 120, 121. Старог саског закона султана Сулејмана.

Турци сү реч баштина као правни назив преузели из наших средњовековних правних текстова који сү им служили као узор приликом кодификације. Ова се реч на више места сусреће у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића из 1412. године, (члан 27, 34, 37, 38, 39, 41, 51). И реч *осмица*, којом се означава рудно поље у концесију издато, наведена је такође у овом Закону у члану 9, 11, 21, 35, 49). Овај закон служио је као главни извор турском законодавцу приликом кодификације рударског права за

(3) Реч „баштина“ сусреће се доста често и у аграрним законима које сү Турци издавали за наше крајеве. М. Беговић, Наши правни називи у турским споменицима, Глас САНУ, ССЛ, књ. 10, Београд 1961, 27–38.

(4) Реч „рупа“ наводи се такође у турским споменицима. Наведена је заиста у Капиту рудника Крешево из 1489. Kapuni i kapun-name, Orijentalni institut, Sarajevo, 1957, 15.

(5) „Осмица“ и „осмилица“, Стари саски закон султана Сулејмана, чл. 4, 15, 64; „рупа“, Ва. Скорић, н.д., 7–13.

(6) Колач одговара нашој мери сежањ. М. Влајинац, Историја наших старих мера, Београд 1968, III, 444. Влајинац побија тврдњу да је то турски назив.

наше крајеве. Овде ваља поменути да постоји на турском језику скраћена верзија овог значајног српског споменика која је сачињена око 1455. године (7).

**Закон** — Ова наша реч наведена је у члану 84, 107. Старог саског закона султана Сулејмана. Ту се говори како се врши одрицање од рудника који је вода поплавила, и о томе да се не може опозвати поклон онога дела у руднику ако је учињен пред *сабором* и *законом*. Овде закон као и данас значи правни пропис. За ознаку закона турски законодавац употребљава и грчку реч „канун“.

У средњовековним српским споменицима овај правни назив врло се често помиње. Као пример може послужити Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића који испред многих својих чланова наводи реч „закон“.

**Законина** је наведена у члану 93. Старог саског закона султана Сулејмана, а употребљава се у значењу права које се на закону заснива.

Ова реч и у нашем народном језику и терминологији има слично значење. Одговара, дакле, појму законит, законито из нашег савременог права.

**Збор** је скуп рудара који се састајао сваке суботе под председништвом кадије (судије) и емина (царског повереника). Ту су се подносили извештаји о стању у руднику и предлагање мера да се унапреди рад и производња. На зборовима могле су се подносити жалбе на старешине у руднику. Овај наш назив наведен је у члану 41. Старог саског закона султана Сулејмана и у законским прописима за Ново Брдо, Запланину и Планину издатим између 1475—82 за време владавине султана Мехмеда II (8).

Та се реч доста често наводи у нашим средњовековним правним споменицима, а употребљава се и за ознаку суда (9).

**Кнез** је председник сабора, рударског суда, већа. По своме пореклу то није наша реч. Но то не смета, јер је турски законодавац употребљава у истом облику и значењу које је она имала у средњовековном рударском праву у Србији и Босни. Ова је реч наведена у члану 133. Старог саског закона султана Сулејмана где се расправља о разним кнежевим припадностима. Две награде које су рудари били дужни дати кнезу означене су нашим речима. То је „*подела*“ коју кнез добија приликом поделе руде и „*чаг*“ коју добија од рудара о *Божићу* и *Ускрсу*. И наше речи Божић и Ускрс наведене су у члану 133. Старог саског закона султана Сулејмана.

Реч кнез наводи се често у нашим средњовековним споменицима. У Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, у члановима IV, VIII, IX,

(7) M. Boldiceau, Les actes des premiers sultans censervés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris, Paris — La Haye, 1964, 245. Тако данас постоје три верзије овог значајног закона: Старосрпска, препис из XVI века, објавио га Н. Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд 1962, латиничка која је сачињена за потребе рудника у Билпровцу 1638. год. и турска сачињена негде око 1455. године.

(8) R. Anhegger, — H. Inalcik: Kânûnname-i sultânî ber müceb-i 'örf-i 'osmânî, Ankara, 1956, 7 и 14 наведено у облику „избор“.

(9) А. Словјев, Паштровске исправе XVI—XVII века, Споменик СКА, LXXXIV — 65. Београд 1936, 10—11, Вл. Мажуранић, Приноси за хрватско правно повјесни рјечник, под „збор“.

XIX наводи се ова реч. Кнез уз војводу председава градским већем, сабором, доноси одлуке и расправља спорове, врши дакле исту дужност као и у турским рударским законима.

Лаз је право пролаза кроз туђе рудно поље. Може бити двојак: 1. површински, који се састоји у праву пролаза преко туђе земље, 2. дубински, који се састоји у праву пролаза кроз туђе ровове. Ова службеност имала је велику примену и значај у рударству. Заснивала се или путем уговора или путем одлуке надлежних власти. Могла се засновати уз накнаду и без накнаде. Овај наш назив наведен је на неколико места у Старом саском законуку султана Сулејмана, члан 56, 64, 76.

И Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића посвећује овој службености велику пажњу и употребљава реч „лаз“ за њену ознаку (члан 9, 20, 46, 48).

Окрут је рударска опрема и алат. Та реч има поред свог техничког и правни значај. Рудари су уживали повластицу за куповину округа. Могли су га набавити на кредит уз 2% интереса код послодавца, баштиника рудника. Повериоци су имали право законске залогe на опреми и округу који је на кредит купљен. Рудар који неоправдано напусти погођени посао није могао однети из рудника свој округ (члан 90. и 112. Старог саског закона султана Сулејмана). Интересантно је навести да се извесни делови рударске опреме у турским споменицима означавају нашим речима. Тако се рударска кожна прегача назива „опан“, а рударска лампа „свића“<sup>(10)</sup>.

У Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића не наводи се реч „окрут“ за ознаку рударске опреме и алата. Овај Закон у своме члану 52. говори „о цаугу рупнем“ где спада гвожђе, лој, ужа, кожа.

Реч „окрут“ и „окрута“ употребљава се у црквенословенском за ознаку свештеничке опреме и прибора за чинодејствовање<sup>(11)</sup>.

Српски грађански законик у своме § 690. употребљава ову реч. Ту се занста вели „коме је механа са округом тј. једном под закуп дана“. Под округом се овде подразумева опрема, инвентар у механи.

Откуп „одкуп“ је уговор који су закључивали баштинници рудника са рударским радницима о раду по учинку. По овом уговору рударима се плаћала награда према количини и квалитету изваћене руде. О томе уговору расправља Стари саски закон султана Сулејмана у члану 126. и 127. Овај назив употребљава се такође и за уговор по коме је закупца рудника био дужан понудити на откуп изваћену руду баштиннику рудника. Закупци и рудари који су радили на откупу могли су продати изваћену руду неком другом уколико баштинници рудника не могу да им то откупе.

У средњовековном нашем праву реч „откуп“ имала је разна значења.<sup>(12)</sup> Тиме се означававала на пример цена којом власник откупљује заложену ствар, и право извесног лица да у смислу уговора и закона може от-

(10) Вл. Скарин, Стари турски рукопис, 21. и чл. 90. Старог саског закона султана Сулејмана.

(11) Рјечник Југословенске академије знаности и умјетности, под „окрут“ и „окрута“.

(12) Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, чл. 51 и Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912, 610; Н. Радојчић, Законик цара Стефана Душана, Београд 1960, члан 90; Т. Тарановски, Историја српског права, Београд 1935 — III — IV, 35, 36, 59, 79.

купити ствар коју је продао. Та је реч употребљена у сличном значењу и у § 661. Српског грађанског законика.

*Плаћа* је награда рудара за уложени труд. Та се наша реч наводи у члану 127. Старог саског закона султана Сулејмана. Дакле, употребљена је у истом значењу које данас има у народном језику и терминологији.

*Погођај* је споразум, уговор два или више лица о неком правном послу. У том смислу ову нашу реч наводи Стари саски закон султана Сулејмана у члану 98, 109. „Погођај се не сме кршити” прописује се у члану 98. наведеног Закона. Својевољно раскидање погођаја повлачило је две санкције: 1. накнаду причињене штете, 2. плаћање глобе.

Та се реч сачувала у нашем народном језику у истом значењу до дана данашњег. Тако у члану 905. Општег имовинског законика за Црну Гору пише: „Уговор је у смислу овог Законика свака погодба”.

*Помоћ* је допринос који су рудари у једном руднику дужни давати сваке седмице сразмерно своме делу за покриће трошкова. „Према томе колико посједује дијелова... свако даје сваке седмице као испомоћ „помоћ” (13). Ова се реч употребљава такође и у значењу награде за уложени труд (Стари саски закон султана Сулејмана члан 127).

Међутим, у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, члан 46, 50, ова реч употребљава се у значењу услуге коју један цех учини другом цеху. Дакле, ова реч се употребљава у разним значењима. Она, уосталом, и данас има разнолика значења и велику примену у нашем народном језику и терминологији.

*Пробој* је отвор за ветрење или одвођење воде који један рудник направи кроз ровове суседног рудника. Та се службеност заснивала или на основу уговора или по одлуци надлежних рударских власти, било уз накнаду или без накнаде. Ова се реч наводи у Старом саском закону султана Сулејмана на неколико места, члан 57, 64, 74, 104.

Тај исти назив у истом смислу наводи се и у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, члан 4, 9, 10. У смислу члана 4, овог Закона „пробој” значи и намерно и ненамерно проваљивање у туђи ров.

*Сабор* је рударски зборни суд који је под председништвом кнеза преуђивао рударске спорове на основу закона и рударских правних обичаја. Овај наш назив наведен је у члану 84, 93, 107, 109, 118, 133. Старог саског закона султана Сулејмана. Но из овог Закона не види се колики је био број чланова овога суда и ко их је бирао.

О сабору има помена у средњовековним српским споменицима, тако у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића о сабору као рударскоме суду има помена у члану IV—VI. Тај је суд био састављен од 12 пургара под председништвом кнеза и војводе. Поред судске, сабор је обављао и управну функцију у рударском тргу.

*Слом* је рушење ровова које може наступити услед разних непогода и околности. Ова реч има поред осталог и свој правни значај. Рудари су могли по турским рударским законима узети грабу за спречавање слома

(13) Kanuni i Kanun-name, Sarajevo 1957, 114.

без дозволе где год је набу, са туђег складишта, из туђег гаја, па су чак могли срушити туђе пословне просторије да би одатле узели потребну грађу. У таквом случају дужни су били надокнадити само вредност ствари, а не и причињену штету. (Члан 114. Старог саског закона султана Сулејмана).

Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића наводи ову реч у истом значењу — члан 11. У савременој рударској терминологији за ознаку овог појма обично се употребљава реч „горски удар“.

*Теклич* је помоћник кнеза. Он врши улогу судског гласника у смислу члана 133. Старог саског закона султана Сулејмана.

Овај назив не наводи Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, али се он сусреће у другим средњовековним споменицима <sup>(14)</sup>.

*Удава* је новчана казна која се изриче против оних који се огреше о рударске прописе. Овај наш назив наведен је на више места у Старом саском закону султана Сулејмана, члан 87, 86, 89, 90, 98, 99, 100, 103, 118, 122, 123. Удавом се, на пример, кажњавао онај који прекрши уговор „ногођај“ (члан 98) и онај који опсује, увреди претпостављеног старешину (хутмана), члан 123. Постоји мала и велика удава, мала износи 25 „*пертера*“, а велика није одређена.

У српском средњовековном праву удава је имала два значења: 1. власно затварање дужника, забрањено чланом 84. Душанова Законика, 2. новчана казна, глоба <sup>(15)</sup>. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића не употребљава назив удава за новчану казну него употребљава реч глоба (члан III). Ова реч се није очувала у нашој савременој правној терминологији.

*Узбој* значи обављање радова на истраживању руде. Ова реч наведена је на неколико места у Старом саском закону султана Сулејмана, члан 31, 41, 111. Од истог корена изведена је реч „узбојник“ којим се означава стручњак који истражује руду (турски Закон о рударским називима из 1536/37). У турским рударским законима употребљава се и наша реч „преузбој“, члан 103. Старог саског закона султана Сулејмана. То је право да неко други настави истраживање руде на месту које је претходни „узбојник“ напустио.

У Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића употребљавају се исти називи за означавање наведених појмова. Узбој у члану 17; узбијање, члан 2, 4; узбојник, члан 34; преузбијање, члан 44. Ове се речи нису очувале у савременој рударској терминологији. И речи, као и све творевине људске, настају, одиграју своју улогу и нестају. Замењују их нове, некад наше а некад стране, некад боље а некад горе.

*Уцен* је уговор о делу. Стари саски закон султана Сулејмана наводи овај наш правни назив у члану 23, 73, 102, 116, 126. То би био уговор на основу којег се један рудар или дружина рудара обвезује да ће ископати ров толике дужине, висине и ширине уз одређену награду.

(14) Рјечник Југословенске академије знаности и умјетности, под „теклич“.

(15) А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, Скопје, 1928, 217, нап. 6; М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, Београд 1955, 100.

У нашем средњовековном праву овај правни назив јавља се, колико је до сада познато, први пут у једној наредби изdatoј око 1220. године о продаји меда на тргу у Брскову. Ту уцен значи утврђену цену по којој се мед смео продавати (16). Међутим, на основу докумената из прве половине XVIII века уцен значи уговор о раду и служби (17). Тај се назив сачувао у нашем обичајном праву до данас у значењу уговора о делу. У том смислу је тај назив наведен у члану 880. Општег имовинског законика за Црну Гору, где се прописује „уговор је о радњи одсеком или на уцјен такође најам радње”.

Уценик је лице које закључује уговор о уцену, уговор о делу. Тај је назив наведен у члану 73. Старог саског закона султана Сулејмана. Овакве уговоре обично су закључивале дружине рудара. У њихово име уговор је закључивао њихов старешина који је углављивао цену и услове рада, па се стога звао „уценик”.

Тај назив наведен је у члану 17. Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Ту се расправља о случају кад се набе „голема руда” да уценик не може тражити више него је у погодби предвиђено.

У турским рударским законима има такође приличан број немачких речи које су наведене обично у искривљеном облику (18). Турски законодавац је те речи преузео из рударске терминологије која је била у употреби у Србији и Босни у XV и XVI веку. Неке од тих речи наведене су у таквом облику да на први поглед изгледају нашег порекла. Примера ради довољно је навести следеће називе: килава (Keilhaue) значи пијук; пожа (Pause) значи одмор; пулхина (Bulge) значи кожна врећа.

*Др Мехмед Беговић*

## РЕЗИЈУМЕ

### *Наши термини в турецких законах о горном деле XV и XVI вв.*

Турецкие законы, действовавшие в отдельных краях нашей страны, содержат известное количество наших слов, употребляемых в качестве специальных терминов. Чаще всего на них наталкиваемся в законах о горном деле, а в частности в законах, изданных султаном Сулейманом в первой половине XVI века. Законы эти составлены по образцу законов о горном деле и горняцких правовых обычаях, действовавших в Сербии и Боснии до завоевания их турками. Больше всего специальных и юридических терминов содержится в Старом саском законе, изданном султаном Сулейманом в начале своего правления между 1520 и 1525 гг. Здесь действительно встречаются с два десятка наших юридических терминов, вроде „баштина”, „закон”, „збор”, „Лаз”, „погобај”, „откуп”, „плаћа”, „сабор”, „удава”, „уцен”.

(16) Fr. Miklosich, Monumenta serbica, Viennae 1858, 17; Ст. Новаковић, н.д., 137.

(17) J. Хаџи-Васиљевић, Тертери Нишке митрополије од 1729—1737. године, Скопље 1935, 42, 43.

(18) M. Pavlović, Altsächsische Bergbauterminologie im Serbo-kroatischen, Südost-Forschungen, XVIII, 1959, 76—83.

## SUMMARY

*Our terms in the Turkish mining legislation from the XV th and XVI th centuries*

In the Turkish laws that were valid for some of our regions there is a number of our words used as technical terms. The mining laws contain many of these words, in particular the law proclaimed by Sultan Suleiman in the first half of the XVIth century. The mining laws and mining legal customs that were in force in Serbia and Bosnia prior to the Turkish invasion in these regions were taken as the pattern for the mentioned laws. The Old Saxon Law promulgated by Sultan Suleiman at the beginning of his reign, between 1520 and 1525, contained many technical and legal terms from our terminology. About twenty of our legal terms may be found there, such as »baština«, »zakon«, »zbor«, »laz«, »pogođaj«, »otkup«, »plaća«, »sabor«, »udava«, »ucen«.

## RÉSUMÉ

*L'emploi de nos expressions dans les lois turques sur les mines du XVe et XVI e siècles*

Dans les lois turques qui étaient en vigueur dans les diverses régions de notre pays se trouvait un certain nombre de mots qui étaient employés comme termes techniques. La plupart de ces mots se trouvent dans les lois sur les mines et en particulier dans les lois édictées par le sultan Soliman dans la première moitié du XVIe siècle. Ces lois étaient élaborées d'après le modèle des lois sur les mines et les coutumes juridiques minières qui étaient en vigueur en Serbie et en Bosnie avant l'occupation de ces pays par les Turcs. Le plus grand nombre de nos termes techniques et juridiques se trouvent dans la Vieille loi saxonne que le sultan Soliman a édictée au début de son règne entre 1520 et 1525. Cette loi contient en réalité une vingtaine de nos termes juridiques, comme par exemple: »baština«, »zakon«, »zbor«, »laz«, »pogođaj«, »otkup«, »plaća«, »sabor«, »udava«, »ucen«.